

A Magyar Szocialista Munkáspárt művészetpolitikájának fő vonásai, 1956–1989

A Magyar Szocialista Munkáspárt (MSZMP) művészetpolitikájának áttekintésekor, kiindulópontként, legalább három kérdést fel kell tennünk: 1. A *kontinuitás-diszkontinuitás* problémája, azaz mennyire tekinthető az MSZMP gyakorlata a Magyar Dolgozók Pártja (MDP) művészetpolitikája folytatásának; egyáltalán van-e közöttük korreláció? 2. A *szakaszolás* kérdése, azaz egységes folyamat volt-e az 1957–89 közötti évek művészetpolitikája, vagy pedig – a gazdaságpolitikából jól ismert reform/ellenreform ciklusokhoz hasonlóan – periódusokra tagolható? 3. A művészetpolitika *egyszemélyi irányításának* problémája; azaz milyen szerepet töltött be Aczél György e szakterület vezetésében; értelmezhető-e az „Aczél-korszak” elnevezés, vagy e kifejezés kizárólagos használata nem igazolható?

Ami az első kérdést illeti, a megválaszoláshoz támpontot ad Révai József szavainak felidézése. A kommunista párt vezető kultúrpolitikusa 1951-ben, az MDP II. kongresszusán elhangzott beszédében a következőket mondta: „Mit jelent a kultúrforradalom? (...) Jelenti azt, hogy népünk szocialista átnevelésének szolgálatába kell állítanunk minden eszközt: az iskolát, az agitációt és a propagandát, a művészetet, a filmet, az irodalmat, a tömegek kulturális mozgalmának minden formáját.”¹ Az MDP vezető szerepével kapcsolatban Révai így fogalmazott: „Néhány évvel ezelőtt (...) művészeti életünk tele volt mindenféle burzsoá szeméttel. (...) Pártunk érdeme, hogy (...) a frontáttörést (...) ideológiailag előkészítette és irányította.”² S nem maradt el állásfoglalása a marxizmus-leninizmus monopóliuma kérdésében sem: „Az új, szocialista kultúra építése sem békés folyamat. Csak a régi, reakciós ideológiák, irányzatok és felfogások elleni harcban lehet (...) kifejleszteni. (...) A hallgató ellenséges irányzatok ellen is folytatni kell a harcot.”³

Mindezen mondatok felidézése nem véletlenszerű. A kontinuitás-diszkontinuitás körüli vitában ugyanis előfordulnak olyan álláspontok, amelyek az 1956 utáni művelődéspolitikát szinte azonosítják az 1948–56 közöttivel. „A forradalom leverése utáni helyzetben (...) a kulturális élet párt- és állami irányítása centralizáltabb lett, mint amilyen 1953 előtt volt. A birodalom tovább élt Révai későbbi utódai – Szirmai István, Aczél György – idején is a szervezetben, a munkamódszerekben, a kulturális irányítás kádereinek gondolkodásában és reflexeiben” – olvashatjuk egy 1993-ban megjelent cikkben, egy történelmi folyóirat hasábjain.⁴

Ezt a sommás értéktételeket nem fogadhatjuk el. E tanulmány egyik célja tehát éppen annak bizonyítása, hogy az MSZMP művészetpolitikája *lényeges elemeiben* különbözött az egyébként jogelőd pártként elfogadott Magyar Dolgozók Pártjától.

A második kérdés, a szakaszolás problémája kapcsán ismét eltérőek az álláspontok, már a rendszerváltozás előtti szakirodalomban is. Tóth István 1983-ban kifejtette nézeteit a művelődéspolitikai szakaszolásáról, s a periódusok között minőségi eltérést vélt felfedezni.⁵ Tóth tanulmányát azért nem részletezzük most, mert nekünk is meggyőződésünk, hogy a művelődéspolitikai – és azon belül a művészetpolitikai – nyilvánvalóan periodizált. Mégghozzá meglepően szoros összefüggésben a gazdaságpolitikai ciklusokkal.⁶ A továbbiakban éppen ezt szeretnénk alátámasztani, ezért Tóth gondolatmenetének értékelésére a tanulmány végén térünk vissza. Ezzel szemben Köpeczi Béla, aki az 1986-ban megjelent *A magyar kultúra útja* című könyvében végigköveti a művelődéspolitikai dokumentumok sorát, a néhány mondatos idézetekkel történő, kommentár nélküli számbavétellel a lényegében zavarmentes 1956–85 közötti, egyenletesen fejlődő folyamat képét sugallja.⁷

Ehhez a kérdéskörhöz tartozik az elmélet és a gyakorlat párhuzamossága vagy ellentmondása is. Mert bár világos periódusok különíthetők el, a művészetpolitika napi gyakorlata korántsem mindig követte ezt. Nem véletlen, hogy a rendszerváltozás hajnalán készült, első igazán kritikus és tárgyyszerű pártdokumentum, a *Történelmi utunk*, az elvi periodizáció helyett a gyakorlat „megengedő liberalizmusára” helyezte a hangsúlyt: „Ez a kulturális és szövetségi politika – éppen a politikai szerkezet változatlansága következtében – (...) a megengedő liberalizmus (...) alapján állt. (...) Ebből ered kontúrtalansága, amely (...) a szűkkeblűség és a liberalizmus közötti folytonos ingadozást okozta. A szövetséget egy rugalmas kultúrpolitika párton belüli exponensei (elsősorban Aczél György) és a kulturális élet vezető alakjai (...) között kötötték meg, (...) ami a kormányzat konszenzusra irányuló politikájának fontos legitimációs pillérévé vált.” – olvashatjuk a szövegben.⁸

Rátérve a harmadik kérdésre: Aczél György személye az MSZMP művészetpolitikájának tárgyalásakor nem kerülhető meg. Aczél 1958-tól a művelődésügyi miniszter helyetteseként, 1958–67 között első helyetteseként közvetlenül irányította a művészeti életet; 1967-től 1974-ig, majd 1982-től 1985-ig a Központi Bizottság titkáráként, 1974–82 között a minisztertanács elnökhelyetteseként felügyelte a kultúrát. 1970–88 között tagja volt az MSZMP Politikai Bizottságnak. Jóllehet, e folyamatos jelenlét nem biztosított számára mindig dominanciát, meggyőződésünk – és ezt bizonyítani is igyekszünk majd –, hogy Aczél lényegében 1956-tól 1988-ig meghatározta az MSZMP művészetpolitikájának alakulását. Véleményünk szerint tehát nem túlzás az „Aczél-korszak” kifejezés. Ugyanakkor nem célunk Aczél György tevékenységének átfogó értékelése. Az erre történő akár csak részbeni törekvésünk is szétfeszítené a dolgozat kereteit. Aczél-biográfia egyébként is megjelent már, Révész Sándor jóvoltából.⁹

*

Az 1956-os forradalom leverése utáni helyzetben az újonnan alakult MSZMP önálló művészetpolitikájáról nem beszélhetünk. Kádár János és hívei a kormányzati munka megszervezésével voltak elfoglalva. Bizonyítja ezt, hogy 1957 januárjában Kádárék kvázi kormányprogram formájában szólították meg a lakosságot, a *Népszabadság* hasábjain. Ebben szerepeltek a művészeti életre vonatkozó tézisek is, nevezetesen a művészi alkotómunka szabadságának tiszteletben tartása; a művészértelmisség bevonása a cselekvésbe.¹⁰

Az 1957-es esztendő a művészeti életben meglehetősen zavart tükrözött. A művelődés ügyének rendezése, és ezzel összefüggésben az értelmiség részéről tapasztalható ellenséges hangok lecsillapítása a legsürgősebb feladatok egyikeként merült fel. Kádár a társadalom rétegei közül az értelmiséggel különösen erősen szemben találta magát, s a konszolidáció erőszakos módját választva, adminisztratív úton törte le az ellenállást. Az írószövetség, az újságírószövetség feloszlata ilyen lépés volt, de a filmművészet területén is hasonló döntések születtek. E döntések végrehajtásában 1957. április 12-től Aczél György, mint művelődésügyi miniszterhelyettes is részt vett.¹¹

A demonstratív szigor nyilvánult meg egyes, éppen hogy elkészült játékfilmek „dobozba zárásában”. Így nem kerülhetett a közönség elé Banovich Tamás *Eltűszentett birodalom*, Kalmár László *A nagyrozsdási eset* és Várkonyi Zoltán *Keserű igazság* című filmje. Csak bizonyos részek átrendezésével mutathatták be Keleti Márton *A csodacsatár* című filmjét.¹² A színművészek körében felelősségre vonási hullám indult. A Kállai Gyula által vezetett Művelődésügyi Minisztérium 13 színészt ítelt 6-12 hónapos szilenciumra 1956-os cselekedeteikért, így Bánffy Györgyöt, Bessenyei Ferencet, Borvető Jánost, Horváth Istvánt, Mészáros Ágít, Perényi Lászlót, Sinkovits Imrét, Somogyvári Rudolfot, Somogyvári Pált, Soós Lajost, Szabó Lászlót, Tamási Józsefet, Vay Ilust. Ezen kívül letiltották 39 disszidált színművész rádiófelvételeinek ismétlését, ami jelentős anyagi kárt is okozott.¹³ A helyzet zavarosságát jól mutatja, hogy a szilenciumot nem mindig hajtották végre, már 1957-ben sem, 1958-ra pedig végképp lazult a szigor. Ugyanakkor internálások, illetve letartóztatások

történetek Darvas Iván, Földes Gábor, Horváth Jenő, Kárpáthy Gyula, Kéri Edit, Mensáros László, Nagy Attila, Szakáts Miklós esetében.¹⁴

Másfelől azonban kötötték a kormányzatot mindazon nyilatkozatok és dokumentumok, amelyek a művészetek fejlesztését ígérték. Márpedig „az értelmiség különböző csoportjainak megnyeréséért folytatott küzdelem nem állhatott (...) abból, hogy szavakban megfogalmazódjon e réteg érdeke, fontossága. A megfelelő alkalmakkal és lehetőségekkel élve a politikának nyilvánvalóvá kellett tennie szándékait. Az 1957. március 15-én kiosztott Kossuth-díjak ezt szolgálták.” – írta a korszak egyik kutatója.¹⁵ S valóban, meglepően sokszínű a paletta, politikai szempontból is. 1957-ben kapott Kossuth-díjat többek között Borsos Miklós szobrászművész, Fodor József író, Fülep Lajos művészettörténész, Gertler Viktor filmrendező, Heltai Jenő író, Kodály Zoltán zeneszerző, Medgyessy Ferenc szobrászművész, Németh László író, Sulyok Mária színművész, Szabó Lőrinc költő. De Kossuth-díjas lett az a Timár József is, aki az ekkortájt betiltott *Eltűszentett birodalom* című film főszerepét, a zsarnok királyt játszotta!¹⁶

A fentiek ismeretében aligha meglepő, hogy a mind jobban magára találó MSZMP legfontosabb feladatai között kezelte a művelődésügy rendezését. E törekvések eredményeképpen 1958 augusztusában megszületett *A MSZMP művelődési politikájának irányelvei* (a továbbiakban: *Irányelvek*) című dokumentum, amelynek létrejöttében Aczél György fontos szerepet játszott. Nemcsak az eredetileg kormányprogramnak indult szöveg megszerkesztésében közreműködött, de ő volt e napirend előadója – mint (1958. február 10-től) a művelődési miniszter első helyettese – a Központi Bizottság 1958. július 25-i ülésén. Ilyen értelemben Aczél legalább annyira befolyásolta az *Irányelvek* megszületését, mint amennyire az *Irányelvek* megerősítették Aczél pozícióját a művészeti terület irányításában. Nem kívánjuk részletesen bemutatni az irányelvek keletkezését, ezt megtettük máshol.¹⁷ Azt azonban feltétlenül ki kell emelni, hogy az *Irányelvek* szövegtervezetéről a korabeli művészértelmiségi elit bevonásával megrendezett viták kapcsán keletkezett az első komoly rés a pártvezetés és az értelmiség között húzódó falon. A meghívottak ugyanis – azáltal, hogy elfogadták az invitálást és rész vettek a vitákon – gond nélkül felvehették a megszokott párbeszéd fonálát, amely segítette beilleszkedésüket a mind szilárdabbá váló Kádár-rendszerbe. A kultúrpolitikai vezetés pedig a művészeti élet reprezentánsainak bevonásával saját legitimitációját erősítette. Mindezek alapján egyértelmű, hogy az MSZMP önálló, saját művészetpolitikáját, illetve annak *első szakaszát*, az 1958-as *Irányelvektől* kell számítanunk. Nemcsak azért, mert ekkor fogalmazódott meg első ízben a párt kulturális programja, hanem azért is, mert keletkezésének körülményei minőségi változást hoztak a művészeti életben is. Az *Irányelvekben* külön alfejezet foglalkozott a művészetekkel. A párt kinyilvánította, hogy „nagy jelentőséget tulajdonít a művészeteknek (...) és minden eszközzel elősegíti fejlődésüket.” A szocializmus építésétől elfordult művészeket a dokumentum az „ellenforradalom” számlájára írta. Maga a szöveg kijelentő–felszólító–kinyilatkoztató jellegű; nem érvekkel dolgozik, hanem axiómákra épít. Nem meggyőzni kíván, hanem kijelöli a követendő irányvonalat. Hangsúlyozza a szocialista realizmus helyességét, de – összevetve a Révai József-féle kultúrforradalmi missziós retorikával – jelentős változások fedezhetők fel. Mert mit mond a szöveg?

„A stílusvitákat hatalmi szóval (...) nem lehet eldönteni, de lehet és kell támogatni *minden realista* irányzatot (...) *(kiemelés tőlem: BTG)* Az erkölcsi és anyagi támogatás mellett messzemenő szabadságot biztosítunk a népet szolgáló művészeknek (...) az irányzatok, a formakísérletek kérdésében.”¹⁸

Ezek a kifejezések kétségtelenül újszerűek. De nem kevésbé figyelemreméltó a kulturális élet párt- és állami irányításáról szóló VI. fejezet. „Az irányítás fő eszköze (...) az eszmei befolyásolás” de „romboló hatású művekkel (...) szemben szervezeti intézkedéseknek is helyük van” – írja a szöveg, majd hozzáteszi: a végrehajtás során „támaszkodni kell a

kulturális élet legjobb kommunista és *pártonkívüli* munkásaira.”¹⁹ (kiemelés tőlem: BTG)
Aligha tévedünk, ha úgy véljük: a Kádár János-féle majdani „szövetségi politika” első mozzanatai éppen a művelődéspolitikában jelentkeztek.

Az 1958-as *Irányelvek* mai megítélése mindazonáltal nem egyértelmű. Az egyik álláspont szerint „a Művelődéspolitikai Irányelvek (...) érdemben a konzultációs formák gazdagítása ellenére sem tudta folytatni azt a kezdeményezést, amely 1957 tavaszán befejezetlenségében is az új kormányprogram (különösen a gazdasági program) kidolgozását jellemezte.” – vélte Huszár Tibor.²⁰ A magunk részéről ezt az álláspontot nem tartjuk elfogadhatónak.

Véleményünk szerint sokkal közelebb áll a valósághoz Szabó B. István okfejtése, aki a „kétfrontos harc” koncepciójának továbbélését véli felfedezni az *Irányelvek* kettős jellegében. Úgy véli, „a marxista–lukácsista–zsdanovista frazeológia hasonlósága mögött *lényegében* különbözött ez, Révai 1948-as szocialista kulturális forradalom tervétől, mert nem ideologikus, hanem pragmatikus alapon állt. Sokat beszélt ugyan a szocialista realizmusról, pártosságról, népiségről, de (...) a gyakorlatban (...) az "ellenséges" ideológiák "kitiltása" helyett egy békésebb, *kiegyezésses* együttélés lehetőségét kínálta fel.”²¹ (kiemelések tőlem: BTG)

Akkor járunk el helyesen, ha az *Irányelvek* szövegét nem önmagában vizsgáljuk. A dokumentum lényege ugyanis a prevenció volt, az a cél, hogy mindenkori keretül szolgáljon a kultúrpolitikai vezetés és a művészértelmiség számára, és mindkét irányból gátat szabjon a túlkapásoknak.²² Ebben a megközelítésben válik megalapozottá a *Történelmi utunk* című dokumentum értékelése is, amelyben ez áll: „Az értelmiséggel megegyezést kereső politika koncepcióját és elvi nyilatkozatát az 1958-as nagy jelentőségű művelődéspolitikai irányelvek fogalmazták meg. Az ebben foglalt alapelvek azonban csak később (...) fokozatosan jutottak érvényre, és alapozták meg a hatvanas-hetvenes évek tartós kulturális fellendülését, illetve az évtizedforduló virágkorát.”²³

Nem kell különösebb tehetség ahhoz, hogy a sorok között olvasni tudjunk. Az „évtizedforduló virágkora” kifejezés alighanem azonosítható Aczél György 1967–74 közötti KB-titkári működésével – legalábbis a dokumentum ezt sugallja. A kérdés most már csak az: hogyan alakult a művészetpolitika irányítása a hatvanas évek derekáig; egyáltalán van-e összefüggés Aczél KB-titkárrá választása és a művészetpolitika periodizációja között?

A válaszadás előtt nem érdektelen megvizsgálni, hogy 1967 előtt kik álltak formailag és ténylegesen is – a miniszterhelyettesi pozíciójánál egyébként lényegesen nagyobb befolyással rendelkező – Aczél Györgynél magasabb döntéshozói szinten.²⁴ Mindenek előtt *Szirmai István*, aki 1959–66 között az ideológiai ügyekért felelős KB-titkári posztot töltötte be, és 1959-től a Politikai Bizottságnak póttagja, 1962-től tagja volt. Ugyancsak felettese volt Aczélnek *Kállai Gyula*. A Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány első művelődésügyi minisztere, a KB 1959-ig kulturális ügyekben illetékes titkára 1958–60 között államminiszteri, 1960–65 között miniszterelnök-helyettesi posztot töltött be. 1965-ben miniszterelnök lett, de affinitása a kulturális szféra iránt természetesen megmaradt. *Cseterki Lajos* 1963–67-ig a KB tudományos és közoktatási ügyekért felelős titkári tisztét látta el, 1962–66 között póttagként a Politikai Bizottságban is helyet kapott. *Ilku Pál* – noha szellemi képességei lényegesen elmaradtak Aczél Györgyétől – 1961-től állt a művelődésügyi tárca élén. Pozícióját erősítette 1962-től politikai bizottsági póttagsága. S végezetül meg kell említeni *Ajtai Miklóst*. Bár ő gazdaságpolitikus volt (1961–67-ig az Országos Tervhivatal elnöke, 1962-től a Politikai Bizottság póttagja), kapcsolatba került a művészeti élettel: 1965-ben – Kállai Gyula kormányfővé választása miatt – átvette az Állami Díj és Kossuth-díj Bizottság vezetését.

Természetesen nem állíthatjuk, hogy valamennyi felsorolt politikus mindig azonos intenzitású kontrollt jelentett – ha jelentett – Aczél számára. Tény viszont, hogy Aczél a hatvanas évek derekáig nem cselekedhetett minden tekintetben önállóan.²⁵

Az ötvenes évek végétől a hatvanas évek közepéig terjedő időszak művészetpolitikai irányítási törekvései ellentmondásosak. Egyfelől az 1958-as *Irányelvek* talaján álló kiegyezést kereső pragmatizmus, másfelől az ideológia erősítést szorgalmazó elgondolások között feszült ellentét. Az első irányzat Aczél György, a második Szirmai István nevéhez köthető. Aczél irányvonalát erősítette Kádár nagy feltűnést keltett együttműködési felhívása, az „aki nincs ellenünk, az velünk van” elvének meghirdetése. Jóllehet ennek részletes indoklása 1962 novemberében, az MSZMP VIII. kongresszusának záróbeszédében hangzott el, az elvet Kádár első ízben a Hazafias Népfrent Országos Tanácsának ülésén fejtette ki, 1961. december 8-án.²⁶ A művészetpolitikai területre vonatkozóan az új irányelv következményei azonnal megmutatkoztak. Az MSZMP VIII. kongresszusának határozatában a *Kulturális fejlődésünk eredményei és feladatai* című V. fejezet 34. pontjában ugyanis ez állt: „Minden erővel és eszközzel segítjük, támogatjuk a (...) szocialista realista irodalmat és művészetet, de teret adunk minden más jó szándékú, nem ellenséges művészeti tevékenységnek is.”²⁷ (kiemelés tőlem: BTG)

Ha elővesszük az 1958-as *Irányelvek* szövegét, láthatjuk, hogy ott és akkor még „minden realista” irányzatról beszéltek! Ebből lett 1962-re „minden más” irányzat. Aligha kétséges, hogy ennek a néhány szavas változásnak fontos szerepe volt a börtönben ülő vagy szilenciumra ítélt írók és művészek újbóli megszólaltatásában. Aczél tudta, hogy a Kádár-rendszer szellemi legitimálásához e téren sikerekre van szükség, s ehhez a kádári szövetségi politika leképezése a művészetpolitikában is nélkülözhetetlen volt.²⁸

De ne feledkezzünk meg a másik irányzatról sem. Szirmai István ideológiai erősítésre törekvő politikájának befolyását jól mutatta, hogy jórészt e tárgyú cikkeinek, beszédeinek gyűjteménye 1963-ban megjelenhetett.²⁹ Ennél komolyabb – bár átmeneti – „győzelmet” jelentett számára az 1964 őszen megrendezett országos ideológiai konferencia, majd az 1965. márciusi KB-dokumentum, *Az MSZMP néhány időszerű ideológiai feladata* című irányelvgyűjtemény. Meg kell jegyeznünk, hogy Aczél sem a konferencia, sem az irányelvek kidolgozásába nem vonták be. A konferencia szervezéséért Szirmai István volt felelős, felkért hozzászólói pedig Cseterki Lajos (tudománypolitika), Gosztonyi János (oktatáspolitik), Köpeczi Béla (irodalom- és művészetpolitika) és Orbán László (agitáció és propaganda) voltak. A KB-dokumentum megírására Gosztonyi, Köpeczi és Orbán kapott megbízást.³⁰

A Központi Bizottság Szirmai előadói beszéde alapján elfogadta az ideológiai feladatokról szóló határozatot, amelyben az irodalom és a művészetek ideológiai problémáival külön fejezet foglalkozott. A dokumentum – bár elismerte az utóbbi évek művészeti eredményeit – alapvetően az egyoldalú bírálat talaján állt. Így szóvá tette a kulturális intézmények „sokszor túrheterogén engedékenységet”, egyes irodalmi folyóiratok (*Kortárs*, *Új Írás*) pesszimista írásait, az eluralkodó politikai és világnézeti közömbösséget, az alkotásokban elszaporodó „torz” nézeteket. A határozat kinyilvánította: „A szocialista államnak elsőrendű feladata, hogy (...) segítse a művészetek (...) fejlődését, egyszersmind adminisztratív intézkedésekkel is föllépjen a politikailag ellenséges vagy közízlést sértő jelenségek ellen.”³¹

A művészeti intézményrendszer bírálata aligha nélkülözötte a célzatosságot. Ez ugyanis Aczél György közvetlen miniszterhelyettesi felügyeleti területéhez tartozott. A Szirmai-féle irányvonal győzelme azonban csupán átmenetinek bizonyult. A politikai elit és az országos közvélemény döntő többsége ekkor már végképp reformpárti volt, és 1966. május 27-én a Központi Bizottság elfogadta *A gazdasági mechanizmus reformjáról* című határozatát.³² Júliusban, alig két hónapon belül, időrendben közvetlenül e határozat után, napvilágot látott az MSZMP KB mellett működő – Aczél György által vezetett – Kulturális Elméleti Munkaközösség állásfoglalása *Az irodalom és a művészetek hivatása társadalmunkban* címmel.³³ E dokumentum nem pusztán reakció volt a Szirmai-féle ideológiai offenzívára, hanem szellemében tökéletesen megfelelt a gazdasági mechanizmus reformjáról szóló KB határozatnak. Az állásfoglalás nyelvezete és tartalma újszerű, jelentősége kétségtelen.

Álláspontunk szerint e dokumentumtól számítható az MSZMP művészetpolitikájának *második szakasza*.

Ennek az állásfoglalásnak nagy érdeme, hogy továbblépett az 1958-as *Irányelvek* axiomatikus-kinyilatkoztató stílusán, és logikai úton kívánta alátámasztani kijelentéseit. S hogy az ideológia se maradjon ki, az állásfoglalás a következőképpen fogalmazódott meg: „Az irodalom és művészetek helyes megítélésének (...) feltétele, hogy helyzetüket az egész magyar társadalom ideológiai állapotával összefüggésben lássuk (...) Miért nem kizárólag a szocialista műveknek (...) nyitunk utat, miért van szükség nem szocialista, nem marxista-leninista világnézetű alkotások publikálására vagy bemutatására? Az ilyen (...) kérdés szem elől veszi, (...) hogy az ország általános ideológiai helyzete (...) ellentmondásos képet mutat. Ha ennek az irreális követelménynek helyt adnánk és a művészeti életben csak a szocialista vagy ehhez nagyon közel álló alkotásoknak biztosítanánk kizárólagos megjelenési lehetőséget, ezzel az ország általános ideológiai helyzete és a művészeti élet ideológiai állapota közt teremtenénk indokolatlan feszültséget. Ez pedig (...) az adminisztratív korlátozás túlsúlyra jutását idézné elő, s végső soron az elvi vitát, az érdemleges eszmei harcot akadályozná.”³⁴

Talán hosszú lett a fenti idézet, de semmiképpen sem indokolatlanul. Az állásfoglalás megszövegezői ugyanis a legvégső határig mentek el, ameddig e rendszer kereti között lehetséges volt: a marxista kritika védelmében megóvták a nem marxista ideológiát – azaz nem az elvárásokat igazították a párt művészetpolitikájához, hanem a művészetpolitikát a társadalomhoz. Ez több mint pragmatizmus: ez rendszerkritika. Legalább annyira, mint amennyire az új gazdasági mechanizmus impliciten tagadta a szocialista gazdaság mindenhatóságát.

De nézzük tovább! Az irodalom és művészet párt- és állami irányításáról a dokumentum így fogalmazott: „A művészeti életben a pártirányítás elsősorban az ideológiai meggyőzés és vita eszközével él (...) Megjelenhetnek, bemutatásra kerülhetnek olyan politikailag nem ellenséges alkotások is, amelyek humanista értékeik mellett eszmeileg vitathatók, többé kevésbé szemben állnak a marxizmus-leninizmussal, a szocialista realizmussal. Ennek nem (...) ideológiai "engedékenység" az alapja, hanem az, hogy (...) tiltó eszközökkel nem (...) győzhető le.”³⁵ Ebből a gondolatmenetből egyenesen következett a művészetpolitikai irányítás alapelveinek leszögezése, azaz: „az irányításnak (...) kell választania: mi az, amit támogat (...), mi az, aminek létéről tudomást vesz és (...) mi az, amit elutasít.”³⁶

E mondat jelentőségét – visszatekintve az MSZMP művelődéspolitikájának utolsó negyedszázadára – nehéz lenne túlbecsülni. Nem mást fogalmaztak meg itt ugyanis, mint a később „három t”-nek nevezett alapelvet: támogat, tűr, tilt. Ettől kezdve egészen az MSZMP monopóliumának megszűntéig a művészet- és művelődéspolitikai viták a gyakorlatban a „tűr” kategória szűkebb-tágabb értelmezése körül mozogtak. Ebben az összefüggésben indokolható a *Történelmi utunk* című elemzés megfogalmazása, amely szerint „a kulturális politika legnagyobb értéke a folyamatok kibontakoztatási feltételeinek biztosítása volt: a szocialista országok összehasonlításában ez egyedülálló tudományos- művészi alkotó feltételeket biztosított. (...) A támogatás és tűrés (...) együtt járt a (...) tiltás további jelenlétével. (...) A tiltás egyszerre volt hivatva a kulturális folyamatok "kézben tartásának" demonstrálására, s ezzel, paradox módon, éppen a nagyobb szabadságfok biztosítására, de egyben a fennmaradt politikai ortodoxiák követelményrendszerének érvényesítésére is.”³⁷ Mindez természetesen óriási személyes befolyásolási lehetőséget biztosított a kultúrpolitika irányítójának, Aczél Györgynek.

Az 1966-os állásfoglalás még egy részére ki kell térnünk. Voltak ugyanis olyan megállapításai, amelyek kifejezetten a gazdaságirányítási reform gyakorlati (s nem csupán szellemi) leképezését jelentették. „Az elvi irányítás módszerének velejárója a párt- és állami irányítás demokratikus és decentralizált felépítése” – olvashatjuk a szövegben, amely később

így folytatódik: „A művészet (...) fórumai és intézményei folytassák és fejlesszék a jó kezdeményezéseket, s (...) e feladatok megvalósítása érdekében – a gazdasági irányítás reformjának alapelveit tekintetbe véve – a művészetpolitikai célokat eredményesebben támogató honorárium- és árpolitikát alakítsanak ki.”³⁸ Nos, a művészetek gazdasági-pénzügyi támogatása megvalósult. Az aczéli kultúrpolitika e téren nem fukarkodott a szubvencióval. Ennek eredményeképpen a hatvanas-hetvenes évek fordulójára a művészetek megerősödtek, nemzetközi tekintélyt vívtak ki, sőt egyes művészeti ágakban (pl. filmművészet) minőségileg a világ élvonalába emelkedtek.³⁹

Az irodalom és a művészetek hivatása társadalmunkban című állásfoglalás tartalmát – különösen a „három t” elvét - az MSZMP IX. kongresszusa 1966 decemberében magáévá tette. A kongresszus határozatának 31. pontjában kinyilvánították: „Támogatásban részesítjük a nagy tömegekhez szóló szocialista és egyéb humanista alkotásokat, helyt adunk a politikailag, eszmeileg nem ellenséges törekvéseknek, viszont kirekesztjük kulturális életünkben a politikailag ellenséges, antihumanista vagy a közerkölcsöt sértő megnyilvánulásokat. Az irányításnak (...) kell (...) meghatároznia, hogy mit támogatunk, mi az, aminek helyt adunk és amit elutasítunk.”⁴⁰

A IX. pártkongresszus az aczéli irányvonal teljes győzelmét hozta, noha Aczél formális pozíciója ekkor még nem változott. A kongresszuson azonban megvált ideológiai KB-titkári tiszttől Szirmai István (a Politikai Bizottságnak tagja maradt), és a helyét Pullai Árpád foglalta el. Az erőviszonyok módosulását mindenestre jól jellemzi, hogy Szirmainak a kongresszuson elhangzott beszédéhez előzőleg Aczél írt szövegjavaslatot.⁴¹ Aczél formális előrelépéséhez már nem sok hiányzott, annál is inkább, mert az egyesített Tudományos, Közoktatási és Kulturális Osztályt (TKKO) felügyelő KB-titkár, Cseterki Lajos, a kongresszuson kimaradt a Politikai Bizottságból, így távozása a pártvezetésből valószínűsíthetővé vált. A kulturális szféra felügyeletét persze Pullai is átvehette volna, de végül nem ez történt. 1967. április 12-én Aczél György lett a Központi Bizottság kulturális ügyekért felelős titkára. A gazdasági reformmal korábban felállított párhuzam most is nyilvánvaló. A Fock Jenő által vezetett új minisztertanács 1967. április 14-én lépett hivatalába. Aczél személye tehát a kulturális területen ekkor pontosan azt jelentette, amit Nyers Rezső KB-titkár, Ajtai Miklós, Fehér Lajos, Timár Mátyás miniszterelnök-helyettesek és Vályi Péter pénzügyminiszter a gazdasági szférában.

A KB titkaraként Aczél következetesen tartotta magát az 1966-ban közétett állásfoglaláshoz és a kongresszusi határozathoz. Sőt, a „három t” elvét továbbfejlesztve megalkotta a „kultúra szocialista szabadságának elvét”. Az 1968 áprilisában, a KB Politikai Akadémiáján elhangzott beszédében ezt ekképpen írta körül: (1.) a szocialista művészet támogatása, (2.) minden más valós érték engedése, akár a nyugati polgári kultúra terméke is (3.) ha nem támadja törvényes rendünket.⁴² Ennél világosabban fejtette ki nézeteit az 1969-es országos agitációs és propaganda tanácskozáson tartott beszédében. „A kultúra szabadságát a következőképpen értelmezzük: maximálisan támogatást nyújtunk (...) a szocialista realista törekvések számára, (...) lehetővé tesszük (...), hogy a (...) nem marxista, de antiimperialista polgári-humanisztikus értékek nyilvánosságot kapjanak. (...) Nincs viszont szabadság a politikailag ellenséges, antihumanista vagy a közerkölcsöt durván sértő termékek számára.”⁴³ Amint látjuk, visszaköszönnek a kongresszusi határozat kifejezései; legfeljebb a hangnem más – Aczélnek 1969-ben még voltak felettesei a kulturális téren, Politikai Bizottságban. Aczél 1970-ben a Politikai Bizottság tagjává választották. 53 esztendősen hatalma csúcsára ért. Ugyanekkor megvált ideológiai KB-titkári tiszttől Pullai Árpád, és e posztot Óvári Miklóssal (1966 óta az Aczél által felügyelt TKKO vezetőjével) töltötték be. Kimaradt a Politikai Bizottságból Ilku Pál és Ajtai Miklós, Szirmai pedig már 1969-ben elhunyt. Kulturális és művészeti területen ekkor Aczélnek már nem volt felettese. (Egykori főnöke, Kállai Gyula – bár még politikai bizottsági tagként – az Országgyűlésben elnökkölt.) Ráadásul

az alsóbb tisztségekben is Aczél hívei ültek. A művelődésügyi miniszter első helyettese 1967 óta Orbán László volt, a TKKO-t Óvári Miklós után a fiatal Nagy Miklós vezette.

A hatvanas-hetvenes évek fordulóján tehát az aczéli elvek alapján irányított művészetpolitika megszilárdulni látszott. Aczél, mint KB-titkár, természetesen a teljes művelődésügyi szféra szabályozására törekedett, ennek megfelelően szinte menetrendszerűen láttak napvilágot a művelődés politikai irányelvek szakterületenkénti végrehajtását biztosító központi bizottsági határozatok: 1969-ben a tudománypolitikáról, 1972-ben az oktatáspolitikáról, 1974-ben a közművelődésről.⁴⁴ Tekintettel arra, hogy – ha nem is központi bizottsági szinten – 1966-ban pártállásfoglalás született a művészetekről és az irodalomról, e határozat előkészítése volta a legkevésbé sürgető. Ám erre végül a többi szakhatározat után sem került sor.

Ennek magyarázata a reformerők visszaszorulásával állt összefüggésben. Az első jelet az 1972 novemberi „felező” KB-ülés határozatában fedezhetjük fel.⁴⁵ A pártvezetés konzervatív szárnya (Biszkú Béla, Gáspár Sándor, Komócsin Zoltán, Németh Károly, Pullai Árpád) a szovjet pártvezetés támogatásával, a „munkásosztály védelmének” frazeológiájával ideológiai ellentámadást hajtott végre. A Központi Bizottság a határozatban kimondta a tervezés erősítését, a nyereség-bér kapcsolat megszüntetését az energiaszektorban, a kötelező szerződéses bérek bevezetését, a legnagyobb 40-50 állami vállalat külön kezelését.⁴⁶ Ami pedig a művészetpolitikát illeti, a határozat V/5. pontja konkrét elmarasztalást tartalmazott: „a társadalomban meglevő ellentmondások esetenként eszmei bizonytalanságot okoznak, egyes alkotásokban mai életünk problémái felnagyítva, torzítva jelentkeznek, másokban pedig a (...) közömbösség tapasztalható.”⁴⁷

A bírálatok kétségtelenül zavarták Aczélt. Olyannyira, hogy – tőle szokatlan módon – magyarázkodásra kényszerült. Ez történt az 1973-ban megrendezett országos agitációs és propaganda tanácskozáson, ahol beszédében kijelentette: bár a „támogat, tűr, tilt” alliteráló szavakat kulturális politikánk jobb megértetése végett használjuk, a „tűr” kategória nem tolódhat el a „támogat” rovására, ráadásul a „tűr” magában kell, hogy foglalja a vele folytatott elvi vitát, azaz nem jelenthet passzivitást.⁴⁸ Ugyanezen a konferencián próbálta Aczél megindokolni az utóbb „filozófus-perként” emlegetett pártállásfoglalást, amely nyomán Fehér Ferenc, Heller Ágnes, Márkus György, Vajda Mihály és más filozófusok tevékenysége a „tűr”-ből „tilt” kategóriába került át.⁴⁹ De ugyanúgy magyarázni kényszerült a politika „folyamatosságát” 1973 decemberében a bolgár *Literaturen Front* című irodalmi lapnak adott interjújában.⁵⁰ Meg kell említenünk azt is, hogy a magyar kultúra 1945 óta elért eredményeit összefoglalni és értékelni kívánó Köpeczi Béla a könyvét, 1975-ben, az 1972-es „ideológiai erősítés” szükségességének konklúziójával zárta.⁵¹

A reformerők 1974-ben döntő vereséget szenvedtek, de a pártvezetés – nyilván taktikai okokból – nem egyszerre hajtotta végre a személycseréket. 1974 márciusában felmentették KB-titkár tiszteből Nyers Rezsőt, nyugdíjazták Ajtai Miklós és Fehér Lajos miniszterelnök-helyetteseket. 1975-ben megvált kormányfői posztjától Fock Jenő, miniszterelnök-helyettesi tisztségétől Tímár Mátyás, és felállt a mezőgazdasági tárcát vezető Dimény Imre, valamint a kohó- és gépipart irányító Horgos Gyula is. Fehér és Nyers az 1975. évi XI.

pártkongresszuson természetesen a Politikai Bizottságból is kikerült; Fock Jenő bennmaradt ugyan, de néhány hónap múlva már csak nyugalmazott miniszterelnökként, funkció nélkül vett részt a testület munkájában. Kádár – belpolitikai okokból – ügyelt a látszatra.

Az „ellenreform” elsodorta Aczél Györgyöt is, jóllehet a többiekhez képest ő járt a legjobban. 1974 márciusában őt is felmentették ugyan KB-titkári tiszteből, de a minisztertanács elnökhelyettese lett. KB-titkári felügyeleti területét Óvári Miklós vette át, akit 1975-ben politikai bizottsági taggá választottak. E testületben Aczél is benne maradt – ehhez Kádár János minden bizonnyal ragaszkodott –, de e csúcsszerv összetétele (a várható szavazatarányokkal) lényegesen más volt, mint 1975 előtt.

Aczél György teljes mellőzése a reform bukásával egyidejűleg – álláspontunk szerint – legalább három ok miatt nem történhetett meg. Egyrészt azért, mert a pártvezetés konzervatív szárnya a fő veszélyt a gazdaságpolitika „kapitalizálódásában” látta. Ilyen értelemben Aczél és az általa felügyelt szféra másodlagos jelentőséggel bírt. Másrészt nem lehetett figyelmen kívül hagyni Aczél egyéni pótolhatatlanságát. Az előző évek művelődéspolitikájának eredményeként Aczél olyan személyes kapcsolatrendszert alakított ki, amelynek akár csak részbeni pótlása is megoldhatatlan feladatot jelentett volna a súlyosabb gondokkal küszködő Kádárnak. S végül, de nem utolsósorban a művelődésügyben fellépő káderhiány szintén gátolta a teljes félreállítást. 1973-ban ugyanis meghalt Ilku Pál művelődésügyi miniszter, s a helyére lépő Nagy Miklós alig egy évre rá öngyilkos lett (42 évesen). Mindez egybeesett a művelődésügyi tárca átszervezésével: 1974-ben önálló kulturális és oktatási minisztériumok létesültek, ám az előbbi vezetésével megbízott Orbán László már túl volt a nyugdíjkorhatáron (két év múlva vissza is vonult). Mindezen körülmények miatt Aczél György – formálisan is alacsonyabb poszton – tovább dolgozhatott. Átmeneti visszaesését illusztrálja, hogy a XI. kongresszus után a művészetpolitika feladatait összefoglaló cikket nem ő, hanem Tóth Dezső kulturális miniszterhelyettes jegyezte a *Pártélet* című folyóiratban.

Tóth Dezső kifejtette, hogy a művészeti politikánk alapelvei nem változtak a fő feladat a népek, a népről alkotni, érthetően. Elítélte a „tartalmatlan formát”. A művészetpolitika megvalósítása eszközrendszeréről szóló felsorolása azonban jelzi a megváltozott prioritásokat. Tóth Dezső első helyen az adminisztratív eszközöket említette, és csak ezt követte az elvi vita, a marxista-leninista művészetkritika, s a művészeti alkotóműhelyek önálló felelőssége. Hangsúlyozta a közművelődési szemlélet fontosságát és a Szovjetunió tapasztalatainak felhasználását. Cikke végén leszögezte: „A (...) művészeti életben a határozatok, állásfoglalások ideológiai vonatkozásainak párton belüli egységes értelmezését (...) meg kell követelni. (...) Erősíteni kell a pártellenőrzést. Művészeti területen ez (...) elengedhetetlen.”⁵² Az idézet utolsó előtti mondatában nem nehéz felismerni az Aczél-féle politizálás bírálatát. Hiszen miért is kellene erősíteni a pártellenőrzést, ha nem azért, mert korábban ezt elmulasztották?

Úgy véljük, a hetvenes évek fordulóján lezajlott események fényében aligha meglepő, hogy a Központi Bizottságnak egyéb dolga is akadt, mint megalkotni a művészetpolitikai párthatározatot. Igaz, ennek előkészítése meghaladta volna az Aczél Györgyöt, Nagy Miklóst, Orbán Lászlót nélkülöző apparátus erejét. A párt felső vezetőit azonban minden bizonnyal aggasztotta a struktúra lezáratlansága. Csakis ez indokolhatja, hogy később, 1977. december 28-án, mégis megszületett *Az MSZMP Politikai Bizottságának határozata művészeti életünkről*.⁵³ Véleményünk szerint e dokumentummal – amely szentesítette a visszarendezés művészetpolitikai konzekvenciáit – zárult le az MSZMP művészetpolitikájának második, és kezdődött a *harmadik szakasza*. Éppen ezért tartjuk fontosnak a határozat részletes ismertetését.

A három részből álló PB-határozat első része megállapította, hogy 1958-as Irányelvek helyesnek bizonyultak, a „három t” elve megfelelő, s ebből az adminisztratív tiltás csak „kivételes eszköz”. Ugyanakkor leszögezte: „A művészetpolitikai alapelvek gyakorlati megvalósítása (...) nem volt mentes ellentmondásoktól, nem érvényesült következetesen a művészi érték szerinti differenciálás elve.”⁵⁴

A második rész felsorolta mindazon hiányosságokat, amelyek „az utóbbi egy-másfél évtizedben” bekövetkezett változások miatt mára megoldatlanná váltak, úgymint: elmaradtak a marxista jellegű tisztázó viták; a békés egymás mellett élés miatt erőteljesen behatolt a polgári ideológia; új művésznemzedék nőtt fel, amelynek tagjait nem kellően vontak be a közéletbe; gyakran hibás művészeti válaszok születtek a kor problémáira; s végül „az állami irányítás (...) elvi, tartalmi színvonala (...) elmaradt a decentralizálási folyamatból eredő

követelményektől, (...) a helyes művészetpolitikai elvek a gyakorlatban nemegyszer eltorzultak.”⁵⁵

Szakítsuk meg egy pillanatra a határozat ismertetését! Ez utóbbi megállapítása ugyanis, még a szöveg korábbi részeihez képest is, oly mértékben cinikus, hogy mögöttes tartalmát értelmeznünk kell.

1. Azáltal, hogy a szöveg az „állami” irányítást bírálta, formálisan nem vetette föl Aczél György felelősségét, hiszen Aczél az utóbbi évtizedben pártvezető volt. De a bírálatot más sem vehette magára, hiszen a művészetpolitika kormányzati vezetői közül Ilku Pál és Nagy Miklós halottak voltak, Kállai Gyula 1975-ben kimaradt a Politikai Bizottságból, Orbán László pedig 1976 óta nem miniszter már. Az Állami Díj és Kossuth-díj Bizottság egykori elnöke, Ajtai Miklós is három éve nyugdíjas volt ekkor. Összefoglalva: a határozat úgy nevezte meg a felelősöket, hogy rögvest homályba burkolta az egészet.

2. A határozat Aczél György számára áttételesen azt sugallta: mint állami vezetőnek, módodban áll kijavítani „elődeid” hibáit, hiszen miniszterelnök-helyettesként te felügyeled a művészetet!

3. Ám éppen azért, mert Aczél is pontosan tudhatta, hogy a bírálat neki szólt (hogyan is létezhetett volna önálló állami művészetpolitika!), a határozat szövege fokozta a feszültséget Aczél és az 1976-ban kulturális miniszterré választott Pozsgay Imre között, hiszen olyan értelmezés is lehetséges volt, miszerint (állami vonalon) Pozsgaynak kellene helyére tenni a tévúton járó művészetpolitikát!

4. Mindezen túl a szöveg implicite ellenezte a decentralizálási folyamatot, hiszen a művészetpolitikai elvek eltorzulásának kézenfekvő megoldási módja lehet az újraközpontosítás, ha az elvek gyakorlati alkalmazását esetleg mégsem tudnák megvalósítani. S még egy megjegyzés: a békés egymás mellett élés elvének, mint negatív oknak a feltüntetése, két évvel a Helsinkiben megrendezett Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet után, aligha nevezhető konzekvens magatartásnak. Ez még akkor is így van, ha tudjuk, hogy a szocialista országok a békés egymás mellett élés elvét az osztályharc egyik formájának tekintették.⁵⁶

Visszatérve a határozathoz, a harmadik rész foglalta össze a Politikai Bizottság elvárásait a művészeti élet vonatkozásában. A dokumentum – többek között – kinyilvánította: „A marxizmus-leninizmus (...) örökségére (...) alapozva magasabb szintre kell emelni az elvi, elméleti munkát. (...) „Az alkotóműhelyekben (...) növelni kell a vezetők személyes politikai felelősségét; az *állami* fegyelemnek következetesen érvényt kell szerezni. *(kiemelés tőlem: BTG)* (...) A (...) művészetpolitikai feladatok megoldásának feltétele a párt vezető szerepének következetes érvényesítése a művészeti életben. Ennek érdekében emelni kell az irányítás eszmei, tartalmi színvonalát.”⁵⁷

Ha röviden kívánjuk jellemezni az elvárásokat, azt mondhatjuk: a jogokat a pártvezetés, a felelősséget a kormányzat kapta. Más szóval: ha az irányvonal kijelöléséről van szó, ez Óvári Miklós kulturális és Győri Imre ideológiai KB-titkárok jogköre, de ha a végrehajtásban zavar keletkezik, azért Aczél György és Pozsgay Imre felel. Nyilvánvaló, hogy az Aczél és Pozsgay közötti viszony a továbbiakban sem lehetett zavarmentes. Kettejük életkora, életfelfogása, habitusa jelentősen eltért, s bár Pozsgay kiválasztásában Aczél is közrejátszott, a feszültség közöttük mindvégig jelen volt.⁵⁸ Az 1977-es politikai bizottsági határozat ezt tetézte is. Aczél György kénytelen volt alkalmazkodni a megváltozott erőviszonyokhoz, jóllehet a művészeti életet behálózó kapcsolatrendszer megmaradt. Mindenesetre megpróbálta a helyzetet a maga javára fordítani: kitalálta az Óvári Miklós által vezetett hétfői munkaértekezleteket, amelyre Pozsgay Imre is meghívót kapott. Így személyes befolyása továbbra is érvényesülhetett – Óvárit annak idején ő emelte be a Központi Bizottság apparátusába.⁵⁹ Szintén a helyzetből adódó fontos tény volt, hogy az Állami Díj és Kossuth-díj Bizottság, mint kormánybizottság elnöki tisztét miniszterelnök-helyettesként 1974-ben Aczél György vette át.

Az 1977-es párthatározattal – álláspontunk szerint – az 1966 utáni művészetpolitika az irányítás szempontjából egypólusúból hárompólusúvá vált. Aczél és Óvári ezen belül sajátos érdekszövetséget kötött, miáltal az aczéli alapelvek – a nyilatkozatok szintjén – változatlanok tűntek föl. Illusztrálja ezt mindkettőjük egy-egy 1978-as megnyilvánulása. Óvári Miklós felszólalt a művészeti szövetségek aktívaértekezletén, és a „támogat, tűr, tilt” alapelveket változatlanul hangsúlyozta.⁶⁰ Aczél György a *Társadalmi Szemlé*ben írt cikket a művelődéspolitikai irányelvek kiadása óta eltelt húsz év tapasztalatairól, és a „három t” elvét így értékelte: „Ebben a két évtizedben (...) művelődéspolitikánk a "három t" jegyében alakult (...) hogy jelezze az elvi megkülönböztetést. (...) Alkalmaztuk a tiltást is, de ez sohasem vált a fő eszközzé. (...) Gyakoroljuk a tűrést és a türelmet, s ezen nem a (...) semlegességet értjük.”⁶¹

Abban, hogy a retorika szintjén sem volt szükség visszalépésre, közrejátszottak a legfelső pártvezetést érintő változások. Kádár baloldali ellenzéke kiszorult a hatalomból, képviselői közül Pullai Árpád 1976-ban, Biszku Béla 1978-ban vált meg KB-titkári tisztjétől. Ám az adott körülmények között ez nem tisztázta, hanem inkább bonyolította a politikai helyzetet. A hetvenes-nyolcvanas évek fordulóján azonban ismét az óvatos reformok hívei kerekedtek felül, 1978-ban Havasi Ferenc lett a gazdaságpolitikai KB-titkár (1980-tól politikai bizottsági tagként). 1982. január 25-én meghalt a Szovjetunió Kommunista Pártjának főideológusa, Mihail Szuszlov, aki 1947 (!) óta töltötte be – megszakítás nélkül – az egyik KB-titkári posztot. Szuszlov sohasem szívelte Aczélt (jellemző, hogy Aczélnek orosz nyelven egyetlen kötete sem jelent meg). A szovjet felügyelet illetően lazulása Kádár számára is szabad utat nyitott: 1982 júniusában Aczél Györgyöt ismét a Központi Bizottság titkárává választották. (Óvári Miklós felügyeleti területe az ideológia maradt.) Nem lehet azonban véletlen, hogy Aczél előrelépésével egyidejűleg távozott posztjáról Pozsgay Imre művelődésügyi miniszter, és helyét Köpeczi Béla akadémikus foglalta el, Aczél régi híve. A következő évben a KB Tudományos, Közoktatási és Kulturális Osztályát 1973 óta vezető Kornidesz Mihály is megvált pozíciójától, s az új osztályvezető egy másik Aczél-közeli tudós, Tétényi Pál akadémikus lett.

Aczél György titkárrá választását követően azonnal offenzívába kezdett. Ennek első reprezentatív megnyilvánulása az országos agitációs-propaganda és művelődéspolitikai tanácskozás volt, 1983 januárjában. Ezt követte a művelődéspolitikai irányelvek kibocsátásának 25. évfordulója alkalmából rendezett konferencia 1983 decemberében. Aczél mindkét fórumon beszédet tartott, de előadásaiban a művészeti élettől – általánosságokon túl – nem foglalkozott részletesen.⁶² Mi több, a *Művelődéspolitikánk 25 éve* tanácskozáson nem volt egyetlen referátum, illetve írásban benyújtott hozzászólás sem, amely kifejezetten művészetpolitikai tárgyú lett volna.⁶³ Itt hangzott azonban el Tóth István előadása az MSZMP művelődéspolitikájának szakaszairól, amelyre fejezetünk elején már utaltunk. Tóth gondolatmenetének elemzése éppen ezért nem mellőzhető.

Tóth István a MSZMP művelődéspolitikáját természetesen nem a művészetek szempontjából vizsgálta, hanem összkulturális nézőpontból. Az általa felfedezni vélt szakaszhatárok a következők: 1. szakasz: 1956-1958; 2. szakasz: 1958-1963/65; 3. szakasz: 1963/65-től kb. 1974-ig, a gazdasági reform bukása; 4. szakasz: a „feszültségekkel teli útkeresés.”⁶⁴

Az első időhatárokat illetően Tóth Istvánnak igaza volt, bár álláspontunk szerint az MSZMP-nek ekkor még nem volt önálló művelődéspolitikája. Az első szakaszt szerintünk tehát 1958-tól indokolt számítani. A második periódus záró dátumával kapcsolatban ugyancsak elfogadható Tóth indoklása, miszerint „a szellemi életben a hatvanas évek első felének végére általánosan elfogadottnak tekinthető periódushatárt nem köthetjük egyetlen évszámhoz vagy pártdokumentumhoz” (1962: az MSZMP VIII. kongresszusa, 1965: ideológiai irányelvek)⁶⁵ Ám véleményünk szerint a művészetpolitikában az 1966-os, korábban részletesen elemzett pártállásfoglalás a szakaszhatár. A harmadik periódus kapcsán Tóth kifejtette: „A

megtorpanás egyik (...) negatív következménye, hogy elmaradt a művészeti szféra átfogó elemzése. A művészeti életünkkel kapcsolatos 1977. decemberi dokumentum *az adott helyzetben* már nem felelhetett meg e funkciónak.”⁶⁶ (*kiemelés tőlem – BTG*)

Ez a kijelentés Aczél György számára alighanem rehabilitáció értékű volt. Hiszen nem kevesebbet állított az előadó (a Politikai Főiskola Művelődéspolitikai Tanszékének vezetője), mint azt, hogy a Politikai Bizottság 1977-es határozata már elfogadásakor sem volt helyes! Következésképpen e terület akkor, 1984-ben is szabályozatlan. Aczél György minden bizonnyal mélységesen egyetértett Tóth Istvánnal. Az ő rendszerébe valóban nem illett bele az 1977-es határozat. A közelmúlttal való elszámolást sugallta a *Művészet és politika* című gyűjteményes kötet megjelenése is, amely az 1977–83 közötti éveket mutatta be és értékelte.⁶⁷ Mindezen előzmények után szükségképpen jelent meg 1984 októberében Aczél György KB-titkári működésének utolsó, nagy terjedelmű dokumentuma, *Az MSZMP művészetpolitikájának időszerű feladatairól* címmel, az MSZMP KB mellett működő (Aczél által vezetett) Művelődéspolitikai Munkaközösség állásfoglalásaként. S hogy az 1977-es PB-határozat formailag se maradjon érvényben, a következő lábjegyzet is napvilágot látott: „A dokumentum az MSZMP Politikai Bizottságának egyetértésével kerül nyilvánosságra.”⁶⁸ Ez az állásfoglalás minden korábbi művészetpolitikai tárgyú dokumentumnál alaposabb és átfogóbb igényteliséggel keletkezett, s felépítésében a didaktikai szempontok legalább olyan súllyal estek latba, mint maga a mondanivaló.

A bevezető leszögezte, hogy az 1958-as *Irányelvek* érvényesek, de az új követelmények szükségessé teszik a kérdéskör újraszabályozását. Az I. rész a művelődés feltételrendszerében az utóbbi két évtizedben bekövetkezett változásokat gyűjtötte össze. A lakosság művelődési szintje nőtt, ennek szerkezete és a kulturális közvetítőrendszere jelentősen átalakult (televízió stb.). Az életmód változásával, a szabadidő megnövekedésével nőttek a művelődési igények is. Fejlődött a környezet iránti igényesség, teret hódítottak az alkalmazott művészetek.⁶⁹ A II. rész összefoglalta „a művészet és a művészeti élet fejlődésnek változó sajátosságait.” A dokumentum szerint eszmei-stiláris sokszínűség jellemző, de az egyes művészeti ágak nem egyformán fejlődtek. A történelmi közelmúlt ábrázolása gyakran torz. Hozzájárult a stagnáláshoz a nemzetközi enyhülési folyamat megtorpanása illetve a hazai gazdasági helyzet rosszabbodása; mindezt tetézik a felbukkanó „polgári válságirányzatok”. Nem javult a művészetkritika. A művészek körében az átlagosnál rosszabb a politikai közérzet, a művészeti szövetségek gyakran politizáló ellenfórumokká válnak. A fiatal művészek anyagi és erkölcsi megbecsülése messze lemaradt az idősebb korosztályokétól. Háttérbe szorultak a kommunista művészaktívák, a művészeti alkotóműhelyek és intézmények felelőssége nem nőtt arányosan önállóságukkal. Az állásfoglalás világosan kifejtette, hogy „a művészetpolitikai párt- és állami irányítószervek elvi orientáló munkája az elmúlt évtizedben nem tudott lépést tartani a fokozódó követelményekkel, (...) a hatvanas évek művészeti fejlődése némileg elkényelmesítették a központi irányítást.” Ez a kijelentés közvetve Aczél György 1974 előtti KB-titkári működését értékelte magas színvonalúnak, közvetlenül viszont a Pozsgay Imre által vezetett művelődési tárcát marasztalta el, nem utolsósorban a következő kijelentéssel: „Az elmúlt évtizedben a központi párt- és állami irányítás összhangja sem volt mindig megfelelő.” A II. rész két további megállapítással zárult. A költségvetési szigorítások és támogatások reálértékének csökkenése visszatartotta az alkotókat, ugyanakkor a nemzetközi kulturális kapcsolatok, különösen a kulturális export terén jelentős sikereket értünk el.⁷⁰

Ha az I. és II. rész tartalmát elemezzük, aligha vonhatjuk kétségbe a leírtak megalapozottságát (eltekintve a Pozsgayra vonatkozatható kitételektől). Az elemzés valós művészi-társadalmi problémákat tárt fel és fogalmazott meg – a kérdés most már csak az, hogy erre milyen válaszokat, megoldási módokat tartott szükségesnek? Mielőtt azonban a feladatok kijelölésére került volna a sor, a dokumentum III. része összegezte „művészetpolitikánk bevált elveit és új követelményeit”. Az állásfoglalás kijelentette: „a párt irányító munkájának alapvető módszere:

az elvi orientálás. Elsődleges eszközei a meggyőzés és az érték szerinti differenciált támogatás.”, ugyanakkor „a fő hangsúlyt (...) változatlanul a szocialista (...) művészi törekvések támogatására helyezi.” A logikai sorrend szerint most a „túr” kategória kifejtése következett volna, feltéve, hogy az aczéli alapelvek érvényesnek tekintendők. Ám ehelyett ezt olvashatjuk: „a párt (...) alapvető jelentőséget tulajdonít az alkotói szabadság biztosításának. Stílusirányzatoktól, a művészi tárgyválasztástól és alkotói módszerektől függetlenül *támogat* minden olyan művészi törekvést (...) amely hozzájárul a kultúra humánus küldetésének teljesítéséhez (...). Ugyanakkor (...) fellép minden emberellenes, a szocializmus eszményeit, értékrendjét, közösségi normáit romboló törekvés ellen.” (*kiemelés tőlem – BTG*)

Nos, nem kevesebbről van szó a fenti idézetben, mint a „három t” elvének megszűnéséről! Helyesebben átalakulásáról: a korábbi „túr” beolvadt a „támogat” kategóriába; egyúttal a „tilt” meghatározása is módosult: már nem a szocializmus-ellenesség, hanem a szocializmus által kitűzött eszmények elleni fellépést foglalta magában. Az új megközelítésmód elméleti megalapozását az állásfoglalás szintén megkísérelte: „Az alkotó, ha vállalja a művészet alapvető humánus küldetését, művészetével egyúttal a szocializmus eszményeit, végső céljait is szolgálja.” A dokumentum meglepő módon a korábbiakhoz képest még tovább lépett: kifejtette, hogy a politikai vezetés és a művészek között véleményeltérés is felmerülhet, s ebben nem feltétlenül a politikának van igaza. „A (...) rövid távú érdekek figyelembevételére is kényszerülő politikának vállalnia kell a tévedés kockázatát is.”⁷¹

Ha az állásfoglalás ezzel véget ér, minden bizonnyal, mint gyökeresen reformszellemű dokumentum maradt volna az utókorra. De nem így ért véget; nem is érhetett, hiszen az MSZMP határozatai közismert szerkesztési elveinek megfelelően feladat-meghatározással zárult. A teendők számbavétele a IV. részben történt meg. Itt viszont semmi meglepőt nem találunk. A 14 pont a párt ideológiai munkájának javításával kezdődött, a párt orientáló szerepének és a művészeti szövetségek pártbefolyásának erősítésével folytatódott. Az elvi megfogalmazások szintjén mozgó megállapítások közül csupán kettő tartalmazott érdemlegeset: a társadalmi megrendelések és jogos közönségigények figyelembe vételére vonatkozó felszólítás bizonyos piaci szemléletet tükrözött, másrészt „a művészeti alkotómunka, a kulturális nevelés és fogyasztás állami pénzügyi támogatásának fenntartása” irányelv volt előremutató.⁷²

Összességében a Művelődéspolitikai Munkaközösség kétarcú állásfoglalást alkotott. Megpróbálta kritikailag feldolgozni az MSZMP művészetpolitikájának eddig elért eredményeit, a kurrens problémákat, és megkísérelte kijelölni a követendő utat. A dokumentum néhány előremutató pontjának megvalósulása azonban – kellő kifutási idő hiányában – nem vált értékelhetővé.

Mindez 1984-ben természetesen nem volt előre látható. A pártállásfoglalás – véleményünk szerint – az MSZMP művészetpolitikájában az utolsó – *negyedik* – belső szakaszhatárnak tekintendő. Korabeli jelentőségét mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy Aczél György 1984. október 31-én előadást tartott róla a Politikai Akadémián. Aczél kifejtette: a művészetpolitikai alapelvek helyességét a gyakorlat igazolta, ezért csak aktualizálásukra van szükség. „Művészetpolitikánk nem a (...) művészeket akarja (...) megregulálni (...), hanem (...) egyértelművé igyekszik tenni (...) a társadalmi fejlődés tényleges szükségleteit és az ezekre épülő társadalmi igényeket” – mondta Aczél, majd megerősítette az immár „támogat és tilt” elvvé módosított „támogat, túr, tilt” elvet: „Tehát nagyobb szigorúságot a selejttel szemben és nagyobb szabadságot az értékeknek.”⁷³

Aczél előadása nem tért el az alapját képező párt dokumentum felépítésétől. Arra azonban fel kell hívnunk a figyelmet, hogy a 80-as évek közepétől Aczélt mind erőteljesebben foglalkoztatta – a művészetek vonatkozásában is – a nemzeti kérdés problémája; s erről ebben az előadásában is szó esett. Szintén sajátos stílust sugalltak az előadás szerkesztett szövegének

fejezetcímei: *Szövetségben az alkotókkal, Demokrácia és művészet, Hegemonia és nyitottság.*⁷⁴

1985 márciusában az MSZMP XIII. kongresszusán Aczél megvált KB-titkári tisztétől, és a KB Társadalomtudományi Intézetének főigazgatója lett. Befolyása azonban nem szűnt meg. Egyrészt tagja maradt a Politikai Bizottságnak, másrészt a helyére megválasztott új KB-titkár, az eredetileg fizikus Pál Lénárd még nem látta át a szakterület belső rendszerét. Ráadásul Pál Lénárd – Aczél szavaival élve – Berecz János (ideológiai KB-titkár) tudta nélkül „kezet mosni sem mert”.⁷⁵ Sokkal inkább Berecz János volt az, aki a művészeti területen befolyásra tett szert (az 1986. évi írószövetségi közgyűlésen való szereplése nagy vihart kavart). Ám a politikai retorika szintjén az aczéli művészetpolitikai elvek érvényesültek. Mindez úgy, mintha 1958 óta tartó, az 1984-es állásfoglalást is szervesen magába foglaló egyenletes fejlődésről lenne szó. Ilyen értelemben nyilatkozott Pál Lénárd KB-titkár több felszólalásában is.⁷⁶ Voltak megnyilvánulásai ugyanakkor bizonyos „ultrabaloldali”-jellegű nézeteknek is, amelyek a revizionista, ellenzékieskedő felhangokra hívták fel a figyelmet, kifogásolták a művészek „sérelemi demagógián” alapuló magatartását, és követelték az elvi-eszmei irányítás erősítését.⁷⁷

Ám a történelem kereke más irányban forgott. Az 1988. májusi pártértekezlet elsodorta a kádári elveket és személyeket, ezáltal szükségképpen meggyorsította a rendszerváltozás felé tartó folyamatot. A korábbi értelemben vett 'művészetpolitika' értelmét veszítette.

Jegyzetek

¹ A szocializmus építésének útján. A Magyar Dolgozók Pártja II. kongresszusának anyagából. Szikra Könyvkiadó, Budapest, 1951. 91–92. o.

² Uo. 101. o.

³ Uo. 109. o.

⁴ Urbán Károly: Révai, a kultúrdiktátor = Rubicon, 1993. 7. szám, 13. o.

⁵ Tóth István: Az MSZMP művelődéspolitikájának szakaszairól. In: Művelődéspolitikánk 25 éve. Művelődéspolitikai tanácskozás. Budapest, 1983. december 15–16. (szerk.: Tóth István), Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1984. 34–42. o.

⁶ Az 1957 utáni gazdaságpolitika reformhullámainak és visszarendeződéseinek széles szakirodalma van. Említsünk meg csupán három kitűnő összefoglalást: Berend T. Iván: A magyar gazdaság reform útja. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1988; Bogár László: Kitérési kísérleteink. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1989; Ungvárszky Ágnes: Gazdaság-politikai ciklusok Magyarországon 1948–1988. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1989.

⁷ Köpeczi Béla: A magyar kultúra útja (1945–1985). Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1986. 62–84. o. A kötet egyébként jól használható a művészetpolitika eredményeit összefoglaló adatgazdagsága miatt.

⁸ Történelmi utunk. (írta és szerk.: Berend T. Iván, Horn Gyula, Ormos Mária, Tókei Ferenc), a Társadalmi Szemle különszáma. Budapest, 1989. 53. o.

⁹ Révész Sándor: Aczél és korunk. Sík Kiadó, Budapest, 1997.

¹⁰ A forradalmi munkás-paraszt kormány nyilatkozata a legfontosabb feladatokról = Népszabadság, 1957. január 6.

¹¹ Vö. Ständeisky Éva: Az írók és a hatalom 1956–1963. 1956-os Intézet, Budapest, 1996. 191. skk. o.

¹² Vö. Szilágyi Gábor: Életjel. A magyar filmművészet megszületése 1954–1956. Magyar Filmintézet, Budapest, 1994. 487. skk. o., valamint Varga Balázs: Filmpolitika, film és politika a forradalom után. In: Évkönyv IV., 1956-os Intézet, Budapest, 1995.

¹³ Magyar Országos Levéltár (továbbiakban: MOL) XIX-I-4-aaa 48.d. 51. dosszié. A Magyar Rádió Ifjúsági Osztálya 1957. június 25-én jelezte, hogy a letiltások miatt az 1951–56 között felvett rádiójátékok 85%-át nem lehet ismétetni, és az új felvételekhez 3,1 millió forint kellene.

¹⁴ MOL XIX-I-4-aaa 51.d. 65. dosszié, 57.d. 84. dosszié. Aczélhoz feljegyzést jutattak el ez ügyben, ő pedig 1958. július 11-én felháborodottan írta a Színházi Osztálynak, hogy tegyenek rendet, mert „folyik a jobboldali elemek foglalkoztatása.”

¹⁵ Németh József: Értelmiség és konszolidáció. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1988. 81–82. o.

¹⁶ Kossuth-díjasok és Állami Díjasok almanachja 1948–1985. (szerk.: Darvas Pálné, Klement Tamás, Terjék József), Akadémiai Kiadó, Budapest, 1988.

-
- ¹⁷ Bolvári-Takács Gábor: Az MSZMP művelődéspolitikai irányelveinek keletkezéstörténete = Múltunk, 1995/4. szám, 115–132. o.
- ¹⁸ A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai 1956–1962. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1964. 256–258. o.
- ¹⁹ Uo. 259–260. o.
- ²⁰ Huszár Tibor: Mít ér a szellem, ha ... Szabad Tér Kiadó, Budapest, 1990. 29–30. o.
- ²¹ Szabó B. István: Irodalom és közélet, 1956–58 = História, 1995. 9–10. szám, 43. o.
- ²² Vö. Ständeisky Éva: i. m. 394. o.
- ²³ Történelmi utunk. i. m. 51. o.
- ²⁴ Az MSZMP fennállásának teljes időtartamára vonatkozóan vö. Takács Gábor: Egy „kényelmetlen” bársonyszék (A kultusztárca 1957–1991) = Egyetemi Élet (Debrecen), 1991. február 17.; uő.: „Miniszterek” bársonyszék nélkül (A művelődéspolitikai irányítói a pártvezetésben, 1957–1989) = Uo. 1992. március 20.
- ²⁵ Kovács András filmrendező írja, hogy amikor segítséget kért Aczéltól a Nehéz emberek című filmje bemutatásához, Aczél csak tanácsolni tudta neki, hogy Kádárt magánlevélben hívja meg egy vetítésre. Aczél hivatalosan nem kezdeményezhette ezt Kádárnál, mert a szolgálati út szerint többen felette álltak, noha kapcsolata magánemberként kiváló volt. (Kovács András: Filmkészítés a hatvanas években = História, 1996. 9–10. szám, 22. o.)
- ²⁶ Kádár János művei. 2. kötet. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1988. 430, 552. o.
- ²⁷ A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai ... 1956–1962. i. m. 583. o.
- ²⁸ V.ö. Szabó B. István: Irodalompolitika a hatvanas években = História, 1996/9–10. szám, 36–38. o.
- ²⁹ Szirmai István: A kommunista eszmék győzelméért. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1963.
- ³⁰ MOL XJX-I-4-aaa 65.d. 140. dosszié
- ³¹ A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai 1963–1966. (szerk.: Vass Henrik), Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1978. (2. kiadás), 154–158. o.
- ³² Uo. 454–485. o.
- ³³ Uo. 485. skk. o.
- ³⁴ Uo. 487. o.
- ³⁵ Uo. 509. o.
- ³⁶ Uo.
- ³⁷ Történelmi utunk, i. m. 52–53. o.
- ³⁸ A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai ... 1963–1966. i. m. 511, 514. o.
- ³⁹ Vö. Köpeczi Béla: A magyar kultúra harminc éve. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1975. 141–169. o., 1977 (2. kiadás) 127–157. o., uő.: A magyar kultúra útja (1945–1985). i. m. 100–121. o.; továbbá: Rényi Péter: Vita és szövetség, Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1980. 223. o. A magyar filmművészet korabeli sikereinek (Fábri Zoltán: Húsz óra, Gaál István: Sodrásban, Jancsó Miklós: Szegénylegények, Kósa Ferenc: Tízezer nap, Kovács András: Hideg napok, Keleti Márton: A tizedes meg a többiek, Szabó István: Álmodozások kora, stb.) jelentőségét a politikai rendszerváltozástól függetlenül mindenki elismeri.
- ⁴⁰ A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai ... 1963–1966. i. m. 564. o. Köpeczi Béla szerint a „három t” elve itt jelent meg először, ám véleményünk szerint a júliusban nyilvánosságra hozott állásfoglalás a hármas felosztást már egyértelműen tartalmazta. (Vö. Köpeczi: A magyar kultúra útja. i. m. 72. o.)
- ⁴¹ MOL XIX-I-4-aaa 66.d 151. dosszié.
- ⁴² Aczél György: Eszménk erejével. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1971. (2. kiadás), 9–11. o.
- ⁴³ Uo. 64. o.
- ⁴⁴ A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai 1967–1970. (szerk.: Vass Henrik), Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1974. 335–367. o.; A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai 1971–1975. (szerk.: Vass Henrik), Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1978. 292–313, 677–690. o. A dokumentumok címei: Az MSZMP KB tudománypolitikai irányelvei (1969. június 27.), Az MSZMP KB határozata az állami oktatás helyzetéről és fejlesztésének feladatairól (1972. június 15.), Az MSZMP KB határozata a közművelődés fejlesztésének feladatairól (1974. március 20.)
- ⁴⁵ Az MSZMP-ben gyakorlat volt, hogy az ötévente megrendezett pártkongresszusok között körülbelül félideben a Központi Bizottság értékelt az előző kongresszus határozatainak megvalósulását, és ennek megfelelően jóváhagyta, vagy módosította a politikai irányvonalat.
- ⁴⁶ A Központi Bizottság állásfoglalása a X. kongresszus határozatainak végrehajtásáról és a tennivalókról, in: A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai ... 1971–1975. i. m. 376–379. o. A határozat nyomán hamarosan megszületett a népgazdasági tervezésről szóló 1972. évi VII. tv., valamint az Állami Tervbizottság létesítéséről szóló 1023/1973. (VI.30.) MT. határozat.
- ⁴⁷ Uo. 386. o.
- ⁴⁸ Aczél György: Szocialista kultúra – közösségi ember. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1975. (2. kiadás), 213–214. o.

-
- ⁴⁹ Uo. 201–203. o. Az ügyről részletesen lásd: Filozófus-per 1973 = Világosság, különszám, 1989. A pártállásfoglalás címe: Az MSZMP KB Kultúrpolitikai Munkaközösségének állásfoglalása néhány kutató antimarxista nézeteiről. In: A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai ... 1971–1975. i.m. 466. o.
- ⁵⁰ Aczél György: Szocialista kultúra – közösségi ember. i. m. 349. o.
- ⁵¹ Köpeczi Béla: A magyar kultúra harminc éve. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1975. 141–169. o.
- ⁵² Tóth Dezső: Művészeti életünk feladatai a XI. kongresszus után. In: Művészetpolitikánk időszerű kérdései (szerk.: Agárdi Péter), Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1977. 187–197. o.
- ⁵³ A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai 1975–1980. (szerk.: Vass Henrik), Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1983. 645–652. o.
- ⁵⁴ Uo.
- ⁵⁵ Uo.
- ⁵⁶ Ezt az álláspontot egyébként Aczél György is osztotta, ami persze nem jelenti azt, hogy ennek művészetpolitikai vonatkozásaival is egyetértett volna. A problémakörről részletesen lásd: Bolvári-Takács Gábor: Stratégia vagy taktika? A globalizáció és az európaiság kérdésköre Aczél György retorikájában. In: Művelődéstudományi tanulmányok (szerk.: Rubovszky Kálmán és Sz.Szabó László), Acta Andrologiae et Culturae 15. szám, KLTE, Debrecen 1994. 53–60. o.
- ⁵⁷ A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai ... 1971–1975. i. m. 645–652. o.
- ⁵⁸ Vö: Pozsgay Imre: 1989. Politikus-pálya a pártállamban és a rendszerváltásban. Püski Kiadó, Budapest, 1993. 43–57. o. A sors iróniája, hogy Kádár János, élete végén, Pozsgay minden „bűnét” Aczél számlájára írta, mert Aczélnek minden Pozsgayt érintő javaslatát jóváhagyta. (Vö: Kimmel Emil: Végjáték a Fehér Házban. A helyettes szöveg titkai. Téka Kiadó, Budapest, 1990. 131. o.)
- ⁵⁹ Pozsgay Imre: i. m. 43–57. o.
- ⁶⁰ Óvári Miklós: Történelem, ideológia, kultúra. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1980. 404–406. o.
- ⁶¹ Aczél György: A kor, amelyben élünk. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1979. 111. o. (Eredetileg: Társadalmi Szemle, 1978. 8-9. szám)
- ⁶² Művészet és politika. Tanulmányok, dokumentumok 1977–1983. (szerk.: Agárdi Péter), Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1984. 513–516. o, valamint: Aczél György: Szocializmus, nemzet, kultúra. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1985. 323–329. o.
- ⁶³ Művelődéspolitikánk 25 éve. i.m.
- ⁶⁴ Tóth István: i. m.
- ⁶⁵ Uo. 37. o.
- ⁶⁶ Uo. 40. o.
- ⁶⁷ Művészet és politika. i. m.
- ⁶⁸ Az MSZMP művészetpolitikájának időszerű feladatairól = Társadalmi Szemle, 1984. 10. szám, 3–23. o.; illetve A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai 1980–1985. (szerk.: Vass Henrik), Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1988, 737–758. o.
- ⁶⁹ A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai ... 1980–1985. i.m. 738–742. o.
- ⁷⁰ Uo. 742–749. o.
- ⁷¹ Uo. 749–751. o.
- ⁷² Uo. 751–758. o.
- ⁷³ Aczél György: Művészetpolitikánk időszerű kérdései. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1985. 4–6. o.
- ⁷⁴ Jelzésértékűnek tekinthető e vonatkozásban Aczél György 1985-ben megjelent gyűjteményes kötetének címe: Szocializmus, nemzet, kultúra. Két évre rá „Szocializmus és nemzeti kérdés” címmel jelent meg utolsó nagy előadásának szövege (Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1987.) Ez utóbbi elemzését lásd: Bolvári-Takács Gábor: Stratégia vagy taktika? ... i. m.
- ⁷⁵ Beszélgetés Aczél Györggyel (készítette Simon János) = Köztársaság, 1992. 2. szám, 69. o.
- ⁷⁶ Pál Lénárd: A tudományos és műszaki haladásért. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1987. 50, 245. o.
- ⁷⁷ Agárdi Péter: Művészet és közönség. Múzsák Közművelődési Kiadó, Budapest, é. n. (1985), 145–152. o.

A tanulmány eredeti megjelenése: Bolvári-Takács Gábor: Filmművészet és kultúrpolitika a művészeti díjak tükrében 1948–1989. Összefoglaló tanulmány és díjregiszter. Planétás Kiadó, Budapest, 1998. 16–37. o.

Ismertetések:

1. Kapronczay Károly: Filmművészet és kultúrpolitika a művészeti díjak tükrében, 1948–1989 = Valóság, 44: (2) 116–117. o. (2001)
2. Murányi Gábor: Bolvári-Takács Gábor: Filmművészet és kultúrpolitika a művészeti díjak tükrében = Kritika, 30: (6) 31–32. o. (2001)

-
3. Zappe László: Beteljesületlen ígélet: Bolvári-Takács Gábor: Filmművészet és kultúrpolitika = Népszabadság, 58: (48) 33–33. o. (2000)

Hivatkozások:

4. Drabancz M. Róbert – Fónai Mihály: A magyar kultúrpolitika története 1920–1990. (oktatási segédlet) Nyíregyháza: Nyíregyházi Főiskola, 2004. 287. o.
5. Gelencsér Gábor: A Titanic zenekara. Stílusok és irányzatok a hetvenes évek magyar filmművészetében. Budapest: Osiris Kiadó, 2002. 437. o.